

Högskolan i Halmstad
Sektionen för lärarutbildning
AU 90 Helfart Distans grund (UV5003)

Den inkluderande skolan

En intervjustudie av elever *”i läs- och skrivsvårigheter”*
och deras lärare.

Examensarbete 15p grundnivå lärarprogrammet

Slutseminarium: 2011-06-01

Författare: Mats Wetterling & Camilla Haspe

Handledare: Monica Eklund & Ewa Wictor

Medexaminatorer: Anders Urbas & Jette Trolle-Schultz Jensen

Examinator: Anders Nelson

Sammanfattning

Vi som gjort denna studie vet inte vad lärarna och skolan gör för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i ”en skola för alla” inom klassens ram. Vi skall ta reda på vad lärarna i svenska, matematik och engelska samt eleverna ”I läs och skrivsvårigheter” säger att lärarna och skolan gör.

Föreliggande studie görs i form av kvalitativa intervjuer av elever ”i läs- och skrivsvårigheter” samt deras lärare i svenska, matematik och engelska. Studien genomförs på två skolor, en friskola och ett kommunalt naturbruksgymnasium. Eleverna intervjuas med öppna frågor där de får berätta hur de upplever sin skolsituation, på vilket sätt de får det stöd de behöver av lärare och skola. Även lärarna intervjuas med öppna frågor och de får berätta om vad de gör för att stödja elever ”i läs- och skrivsvårigheter”. Vi redogör för relevant forskning. Studien riktar sig till gymnasiet men den mesta forskningen är baserad på grundskolan. Vårt arbete följer etiska regler. Alla svar behandlas konfidentiellt och att materialet används endast i vår studie.

Denna studie har kommit fram till att det är kommunikation, stöd, delaktighet, social närvaro inom klassens ram som ger eleverna en känsla av inkludering.

Studien visar att de anpassningar som görs av lärarna inte fullt ut är vad eleverna efterfrågar. Elevernas önskan att arbeta i mindre grupp kan ha uppenbara risker. Eleverna kan utveckla mindre önskvärda normer och få försämrade möjligheter till utveckling av andra väl så viktiga kompetenser i liten grupp.

Föreliggande studie kan vara intressant att ta del av för de som jobbar i klassrummet med elever i svårigheter, såväl som i arbetet med ”en skola för alla”. Men vi hoppas också att skolledning såväl som politikerna vill ta del av studien.

Nyckelord

Läs- och skrivsvårigheter, inkludering, särskilt stöd, elevers känsla, barns rättigheter, gymnasieskola, en skola för alla, risker.

Förord

Vi som författare av föreliggande arbete har under vår praktik som blivande gymnasielärare blivit nyfikna på vad lärarna och skolan gör för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i ”en skola för alla”. Vårt syfte är att ta reda på detta.

Under praktikperioder har vi kommit i kontakt med skolor som inte ger extra stöd till elever om de inte har en diagnos och med lärare som varit frustrerade över sin egen bristande kompetens i att undervisa den mångfald av elever som de ställs inför. Ingen av oss hade arbetat som lärare innan vi började vår utbildning på Högskola i Halmstads men båda har erfarenheter av familjemedlemmar som i skolan är ”i behov av särskilt stöd”. Vi anser att oavsett lärarens ämneskunskap men med vetskap om elevernas upplevelser ska läraren kunna föra en dialog med eleven om exempelvis arbetssätt så att varje elev får de bästa möjliga förutsättningarna att lära sig.

Trots det långa avståndet mellan oss har vi båda samtidigt med hjälp av dator, internet och olika programvaror kunnat prata, visa dokument, skriva. Vi har stämt av, arbetsfördelat samt efter enskilt arbete tillsammans summerat och byggt denna studie. Nu är detta intensiva partnerskap slut och vi kan båda skriva under på att det har varit roligt, lärorikt men det känns ändå skönt att det är över.

Nu har vi kommit till den punkt när vi vill tacka alla lärare och elever som gjort denna studie möjlig. Ni är ovärderliga. Vi vill även tacka handledare och klasskamrater som kritiskt har granskat vårt mödosamma arbete och gett förslag till förbättringar. Utan era förmaningar hade vi inte varit klara ännu. Vi vill naturligtvis även tacka våra nära och kära som varit stöd under våra intensiva och fullständigt osociala perioder men också under studietiden som helhet och bidragit med god matlagning, kloka och uppmuntrande ord.

Camilla Haspe & Mats Wetterling

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Historik.....	1
1.2	Internationella rekommendationer	2
2	Teoretisk utgångspunkt/begrepp	4
2.1	En skola för alla	4
2.2	Inkludering/exkludering.....	4
2.3	Elever ”i behov av särskilt stöd”	6
2.4	Läs- och skrivsvårigheter	7
2.5	Undervisning, stöd	7
2.6	Sammanfattning och reflektion	9
3	Syfte och frågeställning.....	11
3.1	Studiens syfte	11
3.2	Frågeställningarna	11
4	Metod	12
4.1	Val av rådatainsamlingsmetod	12
4.2	Urval av intervju personer.....	13
4.3	Planering av intervjuerna	13
4.4	Genomförande av intervjuerna.....	14
4.5	Forskningsetiska övervägande	14
4.6	Bearbetning av rådata.....	15
4.7	Studiens tillförlighet.....	16
4.8	Metodkritik.....	17
5	Resultat och analys av rådata	18
5.1	Vad gör lärarna för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram enligt vad studiens elever och lärare säger?	18
5.2	Vad innebär en skola för alla för studiens elever och lärare enligt vad studiens elever och lärare säger?	19
5.3	Vad gör skolorganisationen för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram enligt vad studiens elever och lärare säger?	20
6	Slutsatser och diskussioner	23
6.1	En skola för alla, inkludering	23
6.2	Didaktiska implikationer	24
6.3	Stöd	25
6.4	Kommunikation.....	27
6.5	Fortsatt forskning	28
6.6	Avslutande ord	29
	Referenser	32

1 Inledning

Begrepp som *"en skola för alla"* och *"inkludering"* är exempel på viktiga problemområden för en lärare i dagens skola. Hur håller man som ensam lärare undervisning för alla elever med olika förutsättningar och individuella behov samtidigt? Styrdokumenten är entydiga och strävar efter *"en skola för alla"*.

Vi som gjort denna studie vet inte vad lärarna och skolan gör för att inkludera elever "i läs och skrivsvårigheter" i "en skola för alla" inom klassens ram. Vårt syfte är att ta reda på vad lärarna i svenska, matematik och engelska samt eleverna "i läs och skrivsvårigheter" säger att lärarna och skolan gör.

Detta är viktigt att ta reda på. Vi vill få svar på vad de intervjuade lärarna och skolorganisationerna gör för att inkludera elever "i läs och skrivsvårigheter" i "en skola för alla", och om detta är i linje med styrdokument och befintlig forskning. Vi vill också få svar på hur skolsituationen ser ut för elever "i läs och skrivsvårigheter".

Skolan ska kunna erbjuda de bästa möjligheterna för elever att skaffa kompetenser som förbereder eleverna för att arbeta och verka i samhället. Resultatet kan vara av intresse för lärarkåren.

1.1 Historik

Världskonferens i Jomtien 1990 skulle bli en kraftansträngning för att bekämpa analfabetismen i världen. Konferensen fastslog en deklaration "utbildning för alla" det som kom att kallas för Jomtiendeklarationen. Målet med deklarationen var att år 2000 skulle alla barn få gå i skolan och analfabetismen skulle ha minskat avsevärt. Möjligheterna till ett förverkligande var varierande mellan länderna. Man kunde konstatera att det inte var enbart U-länderna som hade problem. Utan även den rika delen av världen faktiskt diskriminerade vissa grupper. Framst då kvinnor och personer med funktionshinder stod utanför skolan. (Fredriksson 2005).

Fyra år senare hölls en ny konferens, i Salamanca denna gång. De skulle förverkliga målet med *"en skola för alla"* samt diskutera vad som krävdes för att nå målen om en integrerad skola. Skolorna skulle kunna möta alla elever, särskilt dem *"i behov av särskilt stöd"*. De antog deklarationen vars grundtanke är att erkänna behovet av att arbeta för målet *"en skola för alla"*. Det vill säga skolor ska vara till för alla eleverna, respektera olikheter stödja och tillgodose individuella behov, (Salamanca 1996).

År 2000 hölls Dakarkonferensen. Här kunde man konstatera att utsatta grupper fortfarande stod utanför skolan i allt för stor utsträckning. Dakarkonferensen blev en ny

världsomspännande rörelse. ”The Inklusive Education Initiative” vars mål är att ingen ska exkluderas från en grundläggande skola. Detta framgår också i arbetet om inkluderande undervisning i praktiken, (IEA, 2011). Det utmärkande draget för IE- initiativet är att det ställer krav på politiken. Man menar att det inte i första hand är resursknapphet som exkluderar en stor del av jordens befolkning från grundläggande utbildning. Snarare är det den politiska viljan som saknas ((Fredriksson 2005). När Salamancadeklarationen firade 10års jubileum tittade man på vad som hänt under dessa tio år. Många länder formulerade om sin utbildningspolitik för en ökad ”inkludering”. Mycket har varit framgångsrikt, men utvecklingen försvåras på grund av att det finns en stor osäkerhet med vad integration innebär. Deklarationen är däremot en viktig referens att förhålla sig till för alla som arbetar med integrerad undervisning. Den slår fast att vanliga skolor som arbetar integrerande har det mest effektiva sättet att bekämpa diskriminerande attityder och åstadkomma undervisning för alla. Den lockar även den pedagogiska utvecklingen framåt till nya tankebanor. Förändringar som gynnar elever i svårigheter förbättrar för alla elever. Det kan ses som att elever ”i behov av särskilt stöd”, är de som driver utvecklingen mot en bättre lärmiljö framåt. (Salamanca 2006).

I regeringens promemoria (Socialdepartementet, 2008) som innehåller förslag till översättning av FN:s konvention står det bland annat följande:

Konventionsstaterna erkänner att ”funktionsnedsättning” och ”funktionshinder” är begrepp under utveckling och att funktionshinder härrör från samspel mellan personer med funktionsnedsättningar och hinder som är betingade av attityder och miljön, vilka motverkar deras fulla och verkliga deltagande i samhället på lika villkor som andra, (Socialdepartementet, 2008, s186).

1.2 Internationella rekommendationer

Unesco är en organisation inom FN för samarbete mellan länderna inom utbildning, vetenskap, kultur och kommunikation/information. Förkortningen står för United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation och målet för Unesco, och hela FN:s arbete är att skapa fred genom ökat samarbete mellan länder. Organisationen bildades 1946 Unesco har skapat de 4 pelarna inom undervisning. Från information och datasamhället till ett samhälle präglad av kunskap och kreativitet. Istället för "hårddata" behöver vi idéer och istället för att kalkylera behöver vi vara kreativa. Eleverna behöver göras medvetna om egna sätt att skaffa kunskap. (Unescorådet-SE, 2010). Unesco bygger på fyra delar, ”The Four Pillars of Education”:

- 1-Lära sig att veta: (kunskap).
- 2-Lära sig att göra: (utföra, jobba i grupp).

- 3-Lära sig att leva tillsammans: (utveckla kunskap om andra människor, hantera konflikter, hysa respekt för värdena pluralism, ömsesidig förståelse och fred inklusive respekt för andra i en mångkulturell värld).
- 4-Lära sig att vara: (utveckla sin personlighet, kunna agera med självständigare omdöme och personligt ansvar, att med andra ord bli en bättre människa), (Unesco, 2010).

2 Teoretisk utgångspunkt/begrepp

2.1 En skola för alla

Enligt Skolverket skall skolan vara en skola för alla. Är den det eller måste den förändras? Många vill förändra skolan och skolans verksamhet men det finns de som vill förändra eleverna. Föräldrarna (vill ge sina barn en bra start i livet), lärarna (vill utbilda studiemotiverade elever), staten (vill få demokratiska medborgare), näringslivet (vill få tillgång till kompetent arbetskraft), eleverna (vill ha omtanke, uppskattning och frihet), (Berlin, 2004).

Unescos rekommendationer gestaltar sig i styrdokumentet. Skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde 1kap. 2 och 9 §§, (Skollagen, 1985:1100). Skolan skall gestalta och förmedla människans okränkbarhet, individens frihet och integritet, allmänna människors lika värde, jämställdhet mellan män och kvinnor samt solidaritet med utsatta och svaga. Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna medverka i samhällslivet, genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet. Ingen ska utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion, eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder i skolan. Undervisningen ska anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Hänsyn ska tas till elevernas olika behov, förutsättningar och kunskapsnivå. Särskild uppmärksamhet till elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen måste ges. Därför kan undervisningen aldrig göras lika för alla. Skolan har ett särskilt ansvar för elever med olika funktionshinder, (Skolverket, 1994). Alla elever oavsett förmåga eller svårigheter har rätt till bra kunskapsutveckling. När det gäller styrdokument är det klart vad skolan har för uppgift och ansvar, vilket återkommer i skolplanen. Alla barn, studerande och elever skall hinnas med och bli sedda. Alla elever, barn och studerande har rätt till en bra kunskapsutveckling efter var och ens förmåga och behov, (Kungälv, 2008).

2.2 Inkludering/exkludering

”Inkludering” är enligt Nationalencyklopedin att låta ingå i viss grupp. ”Inkludering” är det sätt som eleven inkluderas didaktiskt, fysiskt och socialt. I Salamanca påvisar man hur skolan skall möta och ge alla elever med dess skiftande behov lika möjligheter till lärande, kultur och kommunikation, (Salamanca, 2006). När inkluderingsbegreppet ska definieras, märks att det kan ses på olika sätt. Det centrala är delaktighet och gemenskap oavsett från vilket perspektiv man ser det. Det som vanligast avses med ”inkludering” är att alla elever får

sin undervisning i samma klassrum. Haug tar inkluderingsbegreppet något längre när han beskriver visionen en skola för alla:

Det är en skola där alla barn går i en vanlig klass eller grupp, en skola där undervisningen är anpassad efter och inom gemenskapen. Det är en skola där medbestämmande gäller och där alla deltar i och bidrar till gemenskapen efter egna förutsättningar, (Haug, 2000).

Inom Haugs vision ryms en demokratisk grundsyn . Att alla går i samma skola och förhandlar om vad som skall ske där. Det underlättar en friare samvaro mellan människor och skapar ömsesidiga intressen och förtroenden som leder till en ballans vilket är en förutsättning för att bygga bästa möjliga samhälle, (Haug 1998, s20). Nilholm menar att "*inkludering*" är att elever "*i behov av särskilt stöd*" ska vara delaktiga i skolans vanliga miljöer", (Nilholm, 2006, s6). Både Nilholm och Haug poängterar elevernas delaktighet i skolan. Vår studie kan konstatera att "*inkludering*" inte enbart handlar om elevens fysiska placering. Utan det krävs något mer för att eleven faktiskt ska vara just inkluderad. För att elever ska vara inkluderade i sina klasser bör det betonas att "*inkludering*" och arbetet med "*en skola för alla*" berör hela skolan som organisation. Det krävs att lärarna arbetar för en inkluderande undervisning, en undervisning som anpassas till elevernas behov. Wennergren, (2008) menar att i ett inkluderande sammanhang där alla röster ska bli hörda, är det viktigt att elever erbjuds möjligheten att utvecklas utifrån sina specifika möjligheter och svårigheter både socialt och kunskapsmässigt. Eleverna ses då som experter på sin egen situation. En god lärandemiljö skapas av pedagoger tillsammans med eleverna. I en grupp, är detta bra för alla om man vinklar inkluderingsbegreppet ur en rättighets och/eller effektivitetsperspektiv, (Lindsay i Nilholm, 2006, s38). Eftersom inkluderingsbegreppet är så förknippat med ideal och demokrati har det blivit laddat med ett positivt värde. Vad är då en inkluderande undervisning? En inkluderande undervisning sätter eleven i centrum och främjar social sammanhållning. Det bygger på vår värdegrund om allas lika värde och rätt till deltagande, samt att respektera mångfalden (Nilholm, 2006).

När vi i det här arbetet pratar om "*inkludering*", menar vi elevers situation i klassrummet. "*inkludering*" för oss betyder att eleverna upplever en gemenskap i klassrummet och att de är delaktiga i såväl sin utbildning som i interaktion med klasskamraterna. Atmosfären i lärmiljön ska vara den att alla är olika och att det respekteras. För att mer konkret nämna en av många lösningar till att inkludera alla elever och att göra "*en skola för alla*" är att återge hjälpmedelsinstitutets skrift "Skola till Arbete". I denna skrift ges exempel på hur de ger förutsättningar till Johanna som har hörselnedsättning och använder hörapparat. De ger henne det hon behöver för att kunna vara inkluderad i klassen. Man har ljudsanerat allt. Stolar har

fått tassar, barnen går i strumplästen, gardinerna är långa för att dämpa ljud, vaxdukar på alla bord, skumgummiduk under alla pennfack, nya lysrör som inte ger ifrån sig något ljud (de tidigare störde Johannas hörapparat). (Hjälpmiddelsinstitutet, 2011). Att detta är positivt för lärmiljön för alla, är inte svårt att förstå.

Med ”inkludering” kommer ”exkludering” som är inkluderingens motsats. I skolsammanhang kan det vara att eleven får sin undervisning skild från gemenskapen. Eleven exkluderas då från klassen, (Salamanca, 2006). Störande elever kan ha negativ effekt på sina och andra elevers skolprestationer. Om detta leder till att de exkluderas till liten grupp finns det risk att eleverna i den lilla gruppen utvecklar egna normer och att deras uppförandeproblem och normbrytande beteenden förstärks, (Karlberg, 2011, s17). Skolan har kraft och förutsättningar till att förbättra och försämra skolans normer, (Modigh & Zackari, 2000). Specialpedagogiken arbetade efter kompensatoriska lösningar från 1800-talet och fram till 1970-talet. Det gick ut på att man rättade utbildningen efter elevens svaga sidor så att dessa kunde utvecklas. Kompensationen är stigmatiserande på grund av att eleven särbehandlas, vilket är just grundidén. När eleven får sin undervisning skild från klasskamraterna exkluderas eleven från gemenskapen. Ibland är särlösningar nödvändiga, men då ska den berörda eleven ha möjlighet att kunna påverka sin situation. Målet med särlösningen ska inte vara att ”bota” barnet, utan det ska göras i samförstånd med eleven och dess vårdnadshavare, (Nilholm, 2006). ”Exkludering” är för oss i det här arbetet att eleverna upplever sig särbehandlade och avvikande, samt att de i stor utsträckning får sin undervisning skild från klasskamraterna. Det räcker enligt vår uppfattning att en elev känner sig som särbehandlad för att det ska vara exkluderande. En elev kan känna sig som avvikande och exkluderad från undervisningen, trots att eleven befinner sig i klassrummet med de övriga.

2.3 Elever ”i behov av särskilt stöd”

Elever ”i behov av särskilt stöd” är de elever som inte klarar av skolans vardag. Det finns en mängd olika kombinationer av anpassningsbehov för både skola och undervisning. Det kan vara allt ifrån rullstolsramper till specialutformade programvaror för datorer som eleven behöver för att klara sin vardag. En diagnos behöver inte vara ställd för att eleven ska vara ”i behov av särskilt stöd”. Diagnosen sätter endast ett namn på svårigheten. Den säger inget om vilket stöd eleven behöver. En elev med diagnos behöver inte nödvändigtvis ha likartat stöd som en annan elev med samma diagnos. Diagnostisering är en process för att urskilja en avvikelse hos en individ och att kategorisera det. Det finns risker med diagnoser, personer kan bli reducerade till det som är typiskt för diagnosen och variationen som finns inom diagnosen går förlorad, (Linikko, 2009). Gymnasieförordningen säger att om det framkommer att en

elev kan ha behov av särskilda stödåtgärder ska rektor se till att behovet utreds. Om det sen visar sig att det finns ett behov ska rektor se till att det upprättas ett åtgärdsprogram där det tydligt framgår hur behoven ska tillgodoses (Skolverket, 2006).

2.4 Läs- och skrivsvårigheter

Forskningen och skolan har ett komplext område att arbeta med. För att kunna fungera i samhället måste vi som människor kunna läsa tryckt eller handskriven text. Detta för att varje individ skall kunna fylla samhällets dagliga krav i olika situationer, kunna tillgodose sina egna mål och behov, kunna utbilda sig (livslångt lärande). Vissa individer har däremot svårare än andra att läsa och skriva. Läs- och skrivsvårigheter tenderar ibland i den allmänna debatten att betecknas som Dyslexi, ordet dyslexi översatt från latin betyder ”dålig läsning”, (Myrberg, 2001).

För att underlätta och göra dyslexiforskningen tillgänglig för den vetenskapsintresserade allmänheten har Vetenskapsrådet bland annat givit ut ”Dyslexi – en kunskapsöversikt”. I denna skriver bland annat professor Mats Myrberg att 4 av 5 ungdomar utvecklar sin läs- och skrivförmåga så att de kan hantera vardagliga läs- och skrivkrav. De har tagit sitt ”medborgarkörkort”, (Vetenskapsrådet, 2007). När det gäller elever ”i läs- och skrivsvårigheter” så läser en avancerad läsare 100-500 gånger snabbare än de minst avancerade läsarna, (Nilholm, 2007).

Det är mycket svårt att skilja på läs- och skrivsvårigheter som uppkommer på grund av att barnen inte får tillräckliga möjligheter till att lära sig i skolan såväl som de med språkbiologiska svagheter. Nilholm har sin utgångspunkt ifrån Vellutino, Fletcher, Snowling och Scanlons diskussion i artikeln *specific reading disability (dyslexia): what we have learned in the past four decades?* i tidningen *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(1), 2-40, (Nilholm, 2007). Artikelförfattarna menar även att symtombilden orsakad av dålig undervisning liknar dyslexi. Slutligen menar artikelförfattarna att barnen kan ha fonologiska svårigheter att knäcka den alfabetiska koden pga. att de inte fått tillräcklig eller missriktad stöd, precis som de som har dyslexi. Tidigare dyslexi forskning kan alltså varit gjord utan kontroll på om den varit baserad på dyslexi eller elever som fått undermålig undervisning. Nilholm skriver vidare att författarna ovan menar att den vanligaste orsaken till läs- och skrivsvårigheter är otillräcklig eller felriktad undervisning, (Nilholm, 2007).

2.5 Undervisning, stöd

Att vara lärare är att arbeta med ledarskap och lärarskap, i båda måste kunskap och förmåga finnas. Lärarskapets kunskap är ämneskunskaper och förmågan är att kunna förmedla

kunskap och färdighet. Ledarskaps kunskap handlar om klassrumsinteraktion och grupprocesser, förmåga handlar om att hantera klassrumsinteraktioner och grupprocesser. Arbetet kan utföras på tre olika sätt, helklassundervisning, grupparbete samt enskilt arbete. Skolan har förändrats från den traditionella katederundervisningen till mer individuella projektet. Att arbeta i grupp speglar dagens arbetsliv där det är vanligt att man arbetar i olika produktions-, vård-, eller arbetslag. I skolan används den mer sparsamt, vilket är förståeligt eftersom grupparbete inte är bra om den används felaktigt.

Om grupparbete skall ge bra resultat bör de vara konjunktiva vilket förutsätter allas deltagande för att uppgiften skall kunna lösas. I och med att klassrumsundervisningen har minskat, har detta resulterat i att de kollektiva samtalen och de moraliska konversationerna ha minskat. Detta att utveckla och skapa sig själv speglar dagens tidsanda. Det är inte bara skolans arbete som ändrats utan klasstorlekarna har också blivit större. Men klasstorlekarna har ingen entydig betydelse för elevernas presentationer. Däremot är det av betydelse för lärarnas arbetsvillkor. Ju fler elever ju mer tid måste lärarna lägga på sitt arbete, vilket ökar lärarens stress och ger mindre arbetstillfredsställelse. I ett längre perspektiv förlorar alla, elever, lärare och skolan på detta, (Granström, 2007).

I det kommunikativa relationsinriktade perspektivet som bl.a. Ahlberg beskriver, ses delaktighet, kommunikation och lärande som hårt sammankopplade. Om någon av delarna förändras för eleven påverkas de övriga. Förändras interaktionen mellan lärare och elev eller relationen med klasskamrater påverkas delaktigheten och lärandet av detta. (Ahlberg, 2001: Ahlberg, Möllås, Nordevall, 2010). I det relationsinriktade perspektivet fokuserar Persson på samspelet mellan eleven och andra aktörer i skolan så att special pedagogiska åtgärder inte bara skall riktas mot eleven utan även mot läraren och lärande miljön, Persson (1998: 2001). Elever bär inte med sig behoven utan behoven är knutna till olika situationer. Uppmärksamheten skall riktas mot de handlingar och relationer i olika situationer i stället för behov. Lärare ska uppmärksamma de handlingar och relationer i olika situationer, som ger upphov till behoven och tillsammans i samförstånd med eleven omförhandla det. Lösning finns endast i samförståndet och relationen (von Wriht, 2001).

Myrberg betonar i konsensusprojektet 2005 vikten av skickliga lärare, kompetensen är av stor betydelse. En skicklig lärare har förtrogenhet med flera olika material och kan anpassa undervisningen efter varje elev. Läraren ska stötta eleven att hitta strategier som leder till framgång (Myrberg, Lange 2005). Det ställer krav på ett fungerande samarbete mellan undervisande lärare och mentor. Mentorerna har kommit att fungera som medarbetare till eleverna i deras dagliga skolarbete. De stöttar och hjälper eleverna att ta ansvar för sina studier. Därmed tränas eleverna i att delta i, utveckla och ta ansvar för sitt lärande. Det behövs

en kontinuerlighet och uppföljning i interaktionen mellan lärare och elev. För att detta samspel ska fungera på ett bra sätt krävs engagemang och kompetens. Det betyder dessutom att det finns tid och utrymme inom lärarprofessionen och skolan som organisation. (Ahlberg, Möllås, Nordevall, 2010).

2.6 Sammanfattning och reflektion

Forskningen kring en skola för alla och inkludering började med global ansträngning för att bekämpa analfabetismen. Många länder formulerade om sin utbildningspolitik för att skapa en ökad ”inkludering” och förvärliga en skola för alla. Unesco påpekar att det är inte bara kunskap utan även att verka tillsammans och hysa respekt för värdena pluralism samt livslångt lärande, ”The Four Pillors of Education”.

Kravet ”en skola för alla” går som en röd tråd genom alla skolans styrdokument.

Inkludering är det centrala i elevens möjligheter till utveckling av de av Unescos nämnda 4 delar. För att elever i behov av särskilt stöd skall vara inkluderade skall deras känsla av gemenskap och delaktighet såväl som individanpassat stöd behöver vara tillgodosedda.

För att kunna fungera i samhället måste man kunna läsa och skriva. Detta för att fylla samhällets dagliga krav samt sina egna mål och behov.

Undervisning i ”en skola för alla” är mer komplext och ställer mycket större krav på läraren. Lärarnas arbete tar mycket mer tid då läraren måste ha djup kunskap om varje elev och i interaktionen med varje elev anpassa undervisningen till varje elev så det leder till framgång. I läroplanen står att bland annat att läraren ska: utgå från den enskilda elevens behov, förutsättningar, erfarenheter och tänkande, (LPF94). Att detta är svårt framgår klart på regeringskansliets utbildningsdepartements skrift *Att lämna skolan med rak rygg*: ”att skolans svåraste uppdrag, nämligen att bygga en språk- och lärande miljö där varje individs språk får växtkraft och där de barn och unga som får svårigheter med skriftspråket får det stöd de behöver”, (SOU 1997:108).

Den forskning vi hittat om elever ”i läs- och skrivsvårigheter”, ”en skola för alla”, inkludering, internationella rekommendationer handlar i huvudsak om för- och grundskolan samt där eleven eventuellt har en diagnos. Då denna studie är gjord på gymnasieskolan har vi inte tagit med grundskolans forskning. Forskning om ”läs och skrivsvårigheter” som berör enbart gymnasieskolan har varit svårt att finna. Det kan kanske förklaras med att den mesta forskningen om ”läs och skrivsvårigheter” handlar om dyslexi vilket är en viss grad av läs- och skrivsvårighet där eleven har fått en diagnos.

Det som också speglar det lägre intresset för gymnasieskolan är till exempel att 2007 fick skolverket 216 anmälningar om brister. Av dessa var det bara 19 som gällde gymnasieskolan,

varav 7 ledde till kritik mot skolan. Medborgarservice på skolverket fick under en månad 318 frågor och 39 gällde gymnasiet, (Skolverket, 2008).

3 Syfte och frågeställning

3.1 Studiens syfte

Syftet med vår studie är att ta reda på vad lärarna och skolan gör för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” inom klassens ram i ”en skola för alla”, enligt vad lärarna i svenska, matematik och engelska samt eleverna ”I läs och skrivsvårigheter” säger att lärarna och skolan gör.

3.2 Frågeställningarna

- 1 Vad gör lärarna för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram enligt vad studiens elever och lärare säger?
- 2 Vad innebär en skola för alla för studiens elever och lärare enligt vad studiens elever och lärare säger?
- 3 Vad gör skolorganisationen för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram enligt vad studiens elever och lärare säger?

4 Metod

4.1 Val av rådatainsamlingsmetod

För att denna studie skulle kunna få in information diskuterades om vi skulle använda oss av kvantitativ eller kvalitativ metod för insamling av rådata. Skulle det göras intervjuer, observationer eller fallbeskrivningar? Vi ansåg tidigt att vi kunde bestämma tillvägagångssätt men insåg när Stukát lästes att det är en process att komma fram till metod (Stukát, 2005). Vårt arbete gick från ämnesval via litteraturgenomgångar till precisering av syfte till val av metod och undersökningsgrupp och tillbaka igen, flertalet gånger innan metod bestämdes.

Arbetet begränsades till att utföra intervjuer av elever ”i läs- och skrivsvårigheter” till två skolor. Det är särskilt svårt att få elever i svårigheter att ställa upp på intervjuer då de vill vara som alla andra och inte visa att de är i svårigheter. En anledning till att studien utfördes med kvalitativa intervjuer framför kvantitativa intervjuer, var den låga tillgången av antalet elever och lärare. Dessutom hittades inte så mycket av tidigare forskning, och i och med det förstärktes vårt val av kvalitativ- framför kvantitativ metod. Stukát nämner att en kvalitativ undersökning kan vara att föredra då ett område är nytt eller otillräckligt utforskat, (Stukát, 2005, s34). En annan anledning till valet av den kvalitativa datainsamlingsmetoden var att kvantitativa resultat i form av statistiskt värde, inte var det som söktes. Vi ville veta vad det är som ger de här eleverna en känsla av inkludering, enligt dem själva. Vilka av lärarnas insatser som ger eleverna känslan av inkludering, samt hur tror lärarna att deras insatser stödjer eleverna. Däremot är det inte av intressen hur många gånger eleverna till exempel får stöd. Vi ansåg att material som skulle komma fram från bandade kvalitativa intervjuerna, skulle ge bättre svar på våra frågeställningar än kvantitativa frågor. På grund av dessa begränsningar valdes en kvalitativ datainsamlingsmetod före en kvantitativ datainsamlingsmetod.

Vårt val av område är strukturerat och med det menas att vi skall hålla oss till frågor och diskussioner kring våra frågeställningar och vårt syfte. Intervjuerna var öppna och ostrukturerade i sin karaktär med öppna frågor, vilket Trost nämner när han skriver ”Är svarsalternativen öppna så är frågan ostrukturerad” (Trost, 1997, s20). Med ostrukturerade frågor menas att de inte skall vara ja och nej frågor utan att de intervjuade skall få möjlighet att tänka och svara fritt. För oss blev det viktiga med öppna frågor och det fick inte vara ”varför” eller ja/nej frågor. Frågan ”varför” undveks för att minimera ifrågasättande när vi sökte svar från informanterna om deras tankar, åsikter och känslor. Viktigaste anledningen till

undvikandet av frågan ”varför” är att många i sitt dagliga tal använder detta för att ifrågasätta en åsikt eller ett beteende.

Två frågeguider gjordes, en för eleverna och en för lärarna (se bilaga C+D), dessa gav oss minnesstolpar och hade som uppgift att vägleda intervjun inom det strukturerade området men tillåta det ostrukturerade öppna diskussionens atmosfär. En ”*intervjuhjälp*” gjordes också, se bilaga B.

4.2 Urval av intervju personer

Föreliggande studie genomfördes på elever i läs och skrivsvårigheter i årskurs ett på två gymnasieskolor med praktisk inriktning. Ett kommunalt naturbruksgymnasium och ett privat tekniskt gymnasium. Inledningsvis kontaktades rektorerna för att informera om studiens syfte samt önskan om att få genomföra den. Efter klartecken från rektorerna togs kontakt med berörda ämneslärare samt specialpedagoger. Specialpedagogerna kunde ge oss information om vilka elever som kunde vara aktuella för vår studie, som vi senare sökte upp. Anledningen till att vi valde matematik, svenska och engelska var att det var de enda ämnena som var gemensamma på de båda skolorna. Begränsningarna vi hade gjorde det svårt att utföra intervjuer i flera skolor och många elever. Särskilt svårt är det att få elever ”*i svårigheter*” att ställa upp på intervjuer då de vill vara som alla andra och inte visa att de är i svårigheter. På grund av dessa begränsningar valde vi en kvalitativ metod före kvantitativ metod. I studien valdes hermeneutik som ansats för att kunna tolka och förstå innehållet av de kvalitativa intervjuerna. Denna studie berör inte den kommande skolreformen GY11 eller den nya skollagen (2010:800), utan är baserad på läroplan Lpf94, (Skolverket, 1994) och skollag 1985 (Skollag, 1985:1100).

4.3 Planering av intervjuerna

Utifrån vårt syfte skapades frågeställningarna. Från dessa frågeställningar konstruerades frågorna till lärare och elever (se bilaga C och D). Svaren från de nya lärar- och elev frågor användes senare i vår analys för att få svar på våra frågeställningar. Lärarna döptes i studien till lärare1-3 och eleverna till elev1-4.

Mars 2011 skickades förfrågan ut till respektive rektor. Därefter planerades och utformades förfrågningsunderlag till ett strukturerat frågeområde samt en ostrukturerad ”*intervju hjälp*” som båda använde till elev- och lärare intervjuerna. Efter svar från rektorerna togs kontakt med respektive skola och det planerades tidpunkt för intervjuerna med lärarna. Eleverna skulle sökas upp och tillfrågas om de ville medverka. Samtidigt förklarades studiens syfte och

varför deras medverkan var viktig. Det skulle klargöra för dem att deras medverkan var frivillig och konfidentiell, och att de när som helst kunde välja att avbryta sin medverkan (se bilaga E). För de elever som tacka ja till medverkan ville vi ha vårdnadshavares medgivande. Vårdnadshavarna skulle kontaktas och informeras om studien, samt om hur informationen som eleven lämnar kommer att behandlas.

4.4 Genomförande av intervjuerna

På grund av att elever ”i svårigheter” lätt känner sig utpekade antar vi att det är därför det är svårt att få elever att vilja delta i en intervju. De fyra eleverna var tre pojkar och en flicka samtliga tre lärare var kvinnor. Eleverna och lärarna intervjuades sittande i en lugn ostörd miljö, enskilt i skolan med bandspelare och papper. Intervjuerna utfördes en i taget utifrån respektive frågemall och med hjälp av vår ”Intervju hjälp”. Vi genomförde de ostrukturerade intervjuerna inom vårt strukturerade område. Under intervjuerna följdes grundfrågan upp med fördjupningsfrågor och det gjordes sparsamt med anteckningar av informanternas kroppsspråk och minspel.

I vår studie har vi vid intervjuerna försökt att se det som visar sig, vi ville beskriva de upplevda som visade sig. För oss innebar det att vi letade efter skillnader mellan det uttalade svaret och kroppsspråk, tonläge eller tvetydliga svar. Vi har försökt att komma åt det som informanterna tänker, handlar, resonerar, känner under intervjuerna. Intervjuerna utfördes med liknande metod som Trost beskriver ”jag som intervjuare försöker förstå den intervjuade, att jag sätter mig in i hans eller hennes sätt att tänka, den för den intervjuade gällande föreställningsvärlden”, (Trost, 1997).

Intervjuerna genomfördes under vecka 14-16 2011.

Intervju tid:

Lärare1	Lärare2	Lärare3	Elev1	Elev2	Elev3	Elev4
50min.	45min.	50 min	40min	55min	40min	45min

4.5 Forskningsetiska övervägande

Den etiska hänsyn vi har arbetat efter har sin utgångspunkt i de etikregler som finns i humanistisk- samhällsvetenskaplig forskning. Med avseende på det grundläggande individskyddet som delas in i fyra huvudkrav. Det första är informationskravet som innebär att forskaren ska informera de som deltar i studien om forskningens syfte. Det gjordes dels per brev till rektorerna och när lärare och eleverna tillfrågades samt till berörda vårdnadshavare. Det andra är samtyckeskravet som betyder att deltagare i en undersökning har rätt att själv

bestämma om de ska medverka. I en del fall bör samtycke inhämtas från vårdnadshavare, (barn under 15år och om undersökningen är av känslig natur). När eleverna tillfrågades valdes här att ta de säkra före det osäkra och även fråga vårdnadshavare när eleven var under 18år på grund av ämnets känsliga karaktär. Samtyckeskravet innebär även att den medverkande ska själv ha rätt att bestämma under vilka villkor de ska delta. Medverkan ska även kunna avbrytas när som helst. Detta informerades samtliga om både skriftligt och muntligt. Konfidentialitetskravet är det tredje som innebär att uppgifter om personer i en undersökning ska ges största möjliga konfidentialitet eventuella personuppgifter ska förvaras oåtkomligt för obehöriga. I vårt material finns inga namn nämnda inte heller namnen på skolorna. Personerna i undersökningen är numrerade och efter transkriberingarna så raderades ljudfilerna. Det fjärde och sista är nyttjandekravet som säger att insamlade uppgifter om personer endast får användas i forskningssyfte. Informationen till samtliga deltagare var, att informationen vi får endast ska användas i vårt arbete.(Vetenskapsrådet, 1990).

Lärarna fick en skriftlig information när de tillfrågades samt att de fick information om rektors medgivande (se bilaga F). Därefter söktes eleverna upp och tillfrågades om de ville medverka, samtidigt förklarades studiens syfte och varför deras medverkan var viktig. Det klargjordes att medverkan var frivillig och anonym samt att de när som helst kunde välja att avbryta sin medverkan (se bilaga E). För de elever som valde att delta, valde vi att be om vårdnadshavares medgivande. De kontaktades och fick information om studien, samt om hur informationen som eleven lämnar kommer att behandlas. Givetvis informerades de även om att inga namn på vare sig skola, elever eller lärare kommer att nämnas. Och att materialet kommer att förstöras när arbetet är avslutat.

4.6 Bearbetning av rådata

Under resultatredovisningen och analysarbetet transkriberades från bandspelarna ordagrant i talspråk det empiriska rådata från elev- och lärarintervjuerna. Pauser, stakningar, kroppsspråk, skratt med mera skrevs också ner.

Tolkningsansatsen under resultatredovisning och analysarbetet av rådata var hermeneutiken. En förutsättning för hermeneutisk tolkning är insamlandet av material. För att kunna dra slutsatser utan att generalisera måste den vara baserad på stora kvantitativa underlag eller kvalitativa underlag. Vårt datamaterial är baserat på kvalitativa underlag och syfte är inte att generalisera. Hermeneutiken arbetar med följande grundbegrepp: förförståelse och tolkning. Man är aldrig utan förväntningar när man tolkar en text och är inte heller objektiv och neutral, utan subjektiv och med förutfattade meningar. Man kan inte lösgöra sig från sina egna traditioner eller sin egen tolkningshorisont och göra en absolut objektiv

tolkning av en text. (Alvesson och Sköldbberg, 2008). Då vi varit med eleverna och lärarna i deras klassrumsarbete och senare genomfört intervjuerna hade vi fått en bra förförståelse för deras livsvärldar. Vi har tolkat och bearbetat rådatan utifrån denna förförståelse.

4.7 Studiens tillförlighet

När det gäller tillförlitlighet i kvalitativa studier finns det ofta orsaker till att vara kritisk. När man utför studier på mer än ett ställe och av flera intervjuare är det svårt att få de olika intervjuerna likvärdiga, vilket kan påverka de svar studien kan ge. Vidare kan både sinnesstämning hos intervjuaren och informanten men, även de olika miljöerna påverka intervjuerna och studien. Att använda bandspelare är etiskt bra för att få med ordagrant vad informanten säger inklusive han/hennes sinnesstämning. Det kan vara en nackdel då den kan bromsa informantens tankar eftersom allt han/hon säger spelas in.

Det diskuterades om vi skulle vara en eller två intervjuare vid intervju tillfällena. Fördelen med att vara två var att den ene skulle kunna hålla fokus på diskussionen, medan den andre skulle kunna hålla fokus på kroppsspråket. Att vara två intervjuare gör inte bara intervjun ojämn (två mot en) utan kan också bromsa eller störa informanten i dennes tankar och åsikter. Detta sammantaget med det geografiska avståndet mellan oss gjorde att vi beslutade att vara ensamma vid våra respektive intervjuer.

Det skapades ”*intervjuhjälp*” frågor och strukturerade grundfrågor till både elever och lärare, som vi båda förhöll oss till. Detta tillsammans med metoden och intervjuverktygen som bandspelare och intervjumiljö (vilket båda använde vid intervjuerna), så anser vi att vår studie blivit tillförlitlig.

Är då våra intervjuer och transkriberingar tillförlitliga (reliabilitet som Trost benämner det med) med tanke på att de utförs av två intervjuare och på två olika skolor? 4 olika komponenter ingår i Trosts reliabilitet: kongruens, precision, objektivitet och konstans. (Trost, 1997). Våra intervjuer är så långt det är möjligt i vårt fall tillförlitliga enligt Trosts 4 komponenter för reliabilitet. Vår studie är kongruent då den genomförs på två praktiska gymnasieskolor och våra intervjuer görs på elever ”*i läs och skrivsvårigheter*” och deras lärare i svenska, matematik och engelska på båda skolorna. Det är god precision i studien då den är byggd på användandet av samma frågor till alla på båda skolorna. Vi har så långt det varit möjligt haft ett objektiva förhållningssätt till studien. Vidare anser vi att vår studie har konstans då intervjuerna har utförts likvärdigt i båda skolorna och i enrum utan möjlighet från yttre påverkan och där också informanterna känner sig väl hemma i.

4.8 Metodkritik

Metodvalet kan vara orsaken till att det har varit svårt att rekrytera elever till vår studie, då elever i svårigheter gärna vill gömma sig och inte bli utpekade, så väljer de att inte ställa upp. Hade vårt val blivit att göra en kvantitativ studie i form av enkätfrågor till flera skolor, hade utgången kanske gett oss fler deltagare.

Med ett litet antal deltagare gör att resultatet inte skapar någon säkerhet för hur, det faktiskt ser ut i ett större perspektiv. Däremot har genomförandet av studien gjorts med stor noggrannhet. Vilket resulterar i att säkerheten av resultatet kan ses som god, för hur det ser ut på just dessa två skolorna.

Efter genomförande av intervjuerna baserade på våra fördefinierade frågeställningar och de lärar-, samt elevfrågor märkte vi under transkriberingarna och under resultat-, analys arbetet att våra frågeställningar kunde varit bättre för att ge ett ännu säkrare resultat. Till exempel gav eleverna inga som helst kommentarer på de hjälpmedel som skolorna faktiskt gav dem i form av datorer och mjukvaror eller speciellt utformade dokument. Det kan kanske härledas till frågeställningarna. Hade frågorna utformats på ett annat sätt eller följdfrågorna varit annorlunda hade detta kanske visat sig i svaren. Detsamma gäller resultaten av de anpassningar som lärarna gör för elever ”*i läs- och skrivsvårigheter*” i form av dokument eller liknande. Dessa anpassningar kan vara saker som eleverna tar för givna.

Det kan konstateras att vi återigen kommer tillbaka till det faktum att det är en process att genomföra ett arbete som detta, där man bör observera, genomföra kvantitativa och kanske även kvalitativa studier för att ännu bättre komma fram till en så bra studie som möjligt.

5 Resultat och analys av rådata

Transkriberingarna lästes först igenom för att få en helhetsbild av materialet. Sedan analyserade vi och tog bort de icke meningsbärande texterna. Med icke meningsbärande texter menar vi i huvudsak de svar eller skeende som inte hade med frågeställningarna att göra. Därefter reflekterade vi över vilken kunskap vi fått genom intervjuerna i relation till syftet. Vi använder våra nya kunskaper från svaren och ställer lärare och elev svar mot varandra, för att hitta svar till våra frågeställningar.

5.1 *Vad gör lärarna för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram enligt vad studiens elever och lärare säger?*

Under bearbetning av rådatan såg vi indikeringar på viktiga byggstenar till inkludering är kommunikation, delaktighet, stöd och acceptans/samhörighet. Nedan visar vi både frågor och svar grupperat i de fyra ovan nämnda delar som vi kopplar till frågeställningen.

Lärare ett kommunicerar enligt utsago genom att fråga eleverna:

”Jag frågar eleverna hur de vill ha det?”, (Lärare1).

Även lärare tre uttrycker att frågor ställs till eleverna men förtydligar att varje individ tillfrågas.

”Nej, jag frågar var och en av dem och försöker anpassa mig till dem”, (lärare3).

”Dialogen mellan lärare och elev är jätteviktig”, (Lärare3).

Både elev två och fyra uttrycker att lärarna vet vilket studiebehov han/hon har då eleven informerat läraren.

”Det vet det, jag har informerat dom”, (Elev2).

”Ja det vet dom det har jag ju fått säga till dom, de sa till mig när jag började att jag skulle säga till alla mina lärare så att de vet om det. De har ju möten och så men, de har sagt till mig att hålla koll på dem att de inte glömmer det”, (Elev4).

Elev fyra ger uttryck för vilka anpassningar lärare gör för elever i klassrummet.

”De kommer fram och frågar om det är något extra om det ska kortas ner eller förenklas...oftast förklarar hon för hela klassen sen går hon runt och kollar med de som behöver extra hjälp”, (Elev4).

Elev två säger att lärarna ber om elevernas åsikter och vill ha deras medbestämmande.

”frågar eleverna vad de tycker så att eleverna får vara med och bestämma, frågar är detta bra, dåligt?”, (Elev2).

Lärare 3 uppger att de får information om eleverna på möten.

”Eleven meddelar på möten hur den vill undervisas, t.ex. behöver lugn, (Lärare3).

Här drar vi slutsatsen att lärarna tycker det är viktigt att kommunicera och ta reda på vad eleverna har för synpunkter, och studiebehov. Lärarna frågar hur eleverna vill ha det och anpassar lektioner och uppgifter därefter. Men vi ser också i denna studie att det kommuniceras mycket i början av terminer då lärarna informeras om vilka elever som är ”i läs och skrivsvårigheter”, men att en elev uppger att han/hon uppmanas att påminna lärarna.

5.2 Vad innebär en skola för alla för studiens elever och lärare enligt vad studiens elever och lärare säger?

Eleverna syn på vad en skola för alla innebär kommenteras. Elev ett kommunicerar enligt utsago att alla oavsett funktionsnedsättning skall få utbildning. Elev två uttrycker att alla skall få bestämma själva var de ska utbildas. Elev tre kommunicerar enligt följande att det är en skola där alla blir bemötta efter sina egna förutsättningar och behov. Elev fyra ger uttryck för en själv vald utbildning med ett individanpassat stöd.

”Alla skall kunna lära sig (som har problem)”, (Elev1).

”Alla som är intresserade skall få gå i skolan de valt (även om de har svårigheter) t.ex. med att de inte kan springa eller ser sämre”, (Elev2).

”Det är en skola där alla får vara sig själva, att även om man har ADHD eller så..så är man ändå accepterad. Att lärarna gör det man behöver”, (Elev3).

”Ja det är när de får den utbildning de vill ha och den hjälpen de ska ha, mer tid/elev”, (Elev4).

Lärare ett och tre kommunicerar enligt utsago att alla skall bemötas efter sina behov och kunna utvecklas så långt som möjligt efter sina egna förutsättningar.

”En skola där man blir bemött utifrån sina egna behov önskningar och stimuleras till att uppnå bättre resultat”, (Lärare1).

”Där alla får plats, där alla blir sedda. Det är inte enbart en skola för de som har det svårare med vissa saker...utan även för de som behöver extra utmaning. En skola för alla är ett mål att sträva mot”, (Lärare3).

Som avslutning uppmanar elev två att han/hon vill att lärarna skall se eleverna.

”Att lärarna skall se oss elever”, (Elev2).

Här ser vi att samtliga intervjuade lärare och elever är relativt samstämmiga i vad en skola för alla är och att alla oavsett svårigheter skall få vara med. Eleverna poängterar att kompisar och bra lärare skapar trivsel och med det följer känslan av inkludering.

5.3 *Vad gör skolorganisationen för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram enligt vad studiens elever och lärare säger?*

Under bearbetning av rådatan såg vi indikeringar på vad skolorganisationen och lärarna gör för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter”?

Lärarna uppger att de gör mycket för den enskilde eleven i läs och skrivsvårigheter. Lärare

ett säger att han/hon försöker se alla elever där de befinner sig, elevantpassar och ger feedback till varje elev.

Lärare ett har många gruppövningar så eleverna lär av varandra. Lärare ett gör även många mindre anpassningar på papper samt lägger ut uppgifterna digitalt så eleverna kan använda IT stöd. Lärare tre uppger sig ha många olika undervisningsstrategier, för att bemöta elever i läs och skrivsvårigheter och individens individuella behov och önsknigar.

Försöker se alla elever där de befinner sig, fokuserar på olika saker för olika elever (med fokus på elevens svårigheter) feedback anpassas till olika elever. Kopierar upp papper i olika färger, förstora text, lägger ut allt digitalt (ITS) så att eleverna kan lyssna med sin talsyntes på sin egen dator (även på lektionstid), kortare genomgångar, fotar tavlan efteråt (ber eleverna göra detsamma), (Lärare1).

Breddar uppgifterna. Så att eleverna kan hitta sin nivå. Ungefär var 4v ger jag en planering så de kan se vad som ska göras de kommande veckorna. Uppgifterna delas upp i G och VG nivå. Layouten anpassas elever i läs och skrivsvårigheter med stor text och korta avsnitt/sida. Jag ger både skriftliga och muntliga prov, de som vill göra ett skriftligt prov muntligt får givetvis göra det. De som vill arbeta i grupper där det är lugnare kan givetvis gå in där. Det uppmuntrar jag dem till. Vill de gå till specialläraren är det helt i sin ordning. De avtalar med henne och mig först, (lärare 3).

När det gäller vilka anpassningar lärarna gör säger elev två att lärarna gör ingenting speciellt. Elev tre säger att hjälpen från lärarna inte är stor och att lärarna inte gör mycket. Elev fyra påpekar att lärarna frågar efter genomgång om det är något extra som skall förenklas i samband med att lärarna går runt hos eleverna och kollar med de som behöver extra hjälp.

”Nej inget över den vanliga” (Elev2).

Inte mycket, jag får inte mycket hjälp. Jag har min assistent, de ändrar inte uppgifterna så att de blir lättare. I matten funkar det... svenskan är värst där får jag ingen hjälp. Engelskan funkar lite bättre. (C1 förtydligade att det var hjälpen till läsningen som inte blev bättre), (Elev3).

De kommer fram och frågar om det är något extra om det ska kortas ner eller förenklas...oftast förklarar hon för hela klassen sen går hon runt och kollar med de som behöver extra hjälp, (Elev4).

Lärarna uppger att de gör mycket för eleverna men några elever uppfattar inte de anpassningar lärarna gör.

Lärare ett uppger att skolorna ger flera olika hjälpmedel till eleverna. Skolan tillhandahåller bland annat mjukvaror till elevernas datorer. Lärare ett säger dessutom att skolan har olika konferenser och program. Lärare två tillägger att skolan kan erbjuda extra resursutlägg. Lärare tre uppger även han/hon att skolan tillhandahåller tekniska hjälpmedel.

mjukvaror, wordfinder, stavarätt, spell right, alla elevers datorer. Talsyntes kan elever med utredning på sig få, elever som behöver utredas skickas vidare, skolan har kurator, (andras saker kan påverka). Klasskonferens, arbetslagskonferens, erfarenhetsutbyte ämnesöverskridande, fika samtal med kollegor. Utökad tid till mentorerna, (IUP, IG-varningar, omprov, ÅP,), (Lärare1).

”Extra resursutlägg”, (Lärare2).

”Tips från specialläraren. Vi har tekniska hjälpmedel. Var elev i ÅK1 har egen dator”, (Lärare3).

Vi har blivit informerade av lärarna om att skolorna och lärarna tillhandahåller många olika hjälpmedel för elever ”i läs och skrivsvårigheter” samt har ett brett skyddsnät med konferenser och olika program som fångar upp elever ”i läs och skrivsvårigheter” som är på väg utför. Enligt lärarna själva gör lärarna och skolorganisationerna mycket för att inkludera elever i läs och skrivsvårigheter.

6 Slutsatser och diskussioner

I detta kapitel tar vi upp slutdiskussioner och slutsatser om ”en skola för alla”, inkludering, stöd, didaktiska implikationer, och hur dessa påverkar elevernas känsla av inkludering. Vi avslutar med fortsatt forskning och avslutande ord.

6.1 En skola för alla, inkludering

Denna studie visar att elever såväl som lärarna har god insikt och förståelse för vad ”en skola för alla” är. Lärarna arbetar alla utifrån inkluderande arbetssätt och anstränger sig för att möta elevernas behov, så att eleverna känner sig inkluderade i skolan. Nilholm (2006) menar att integrering innebär att barn, definierats som "avvikande", ska passas in i en helhet som inte organiserats utifrån det faktum att barn är olika. Eleverna i vår studie vill vara med i klassen på genomgångar, men vill sedan dra sig undan och jobba i mindre grupper. Inkluderande undervisning behöver inte innebära att eleverna sitter i samma klassrum. Detta stämmer väl med skolans styrdokument som påvisar att undervisningen skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov, (Skolverket, 1994). Klassrumsundervisningen och att sitta i den ”stora” gruppen och arbeta passar inte alla, vilket även framkom av intervjuerna. Eleverna segregeras inte från undervisningen eller från gemenskapen, då de väljer själva att utföra sina arbetsuppgifter skilda från den "stora" gruppen. Haug talar om, att det centrala är att hitta den optimala miljön för den enskilda eleven, eftersom enskilda elever har behov av andra arrangemang, (Haug, 1998). Studien visar att eleverna känner sig inkluderade i skolan och i klassrummet. Eleverna uttrycker vid vissa studietillfällen att få jobba i små grupper, för att de vill få bättre studiero. I vissa delar av de skolor som vår studie är baserad på, har det framkommit att de saknas andra utrymmen för möjlighet till studiero. Detta ansvar ligger på skolledare och politiken.

Å ena sidan menar Wennergren, (2008) att i ett inkluderande sammanhang där alla röster ska bli hörda, är det viktigt att elever erbjuds möjligheten att utvecklas utifrån sina specifika möjligheter och svårigheter både socialt och kunskapsmässigt. Eleverna ses då som experter på sin egen situation. Detta ser vi å andra sidan inte i denna studie då eleverna inte ser anpassningarna lärarna gör eller endast blir tillfrågade om det är något extra eller om något skall förenklas. Här kan lärarna utveckla och använda eleverna ”som är experter på sig själva”, (Wennergren, 2008). En god lärandemiljö skapas av pedagoger tillsammans med eleverna.

Alla styrdokument: skollag, läroplaner, skolplaner är entydiga och visar på att Skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde, gestalta och förmedla människans okränkbarhet, individens frihet och integritet, allmänna människor lika värde, jämställdhet mellan män och kvinnor samt solidaritet med utsatta och svaga. Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart. Ingen ska utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion, eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder i skolan. Undervisningen ska anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Hänsyn ska tas till elevernas olika behov, förutsättningar och kunskapsnivå. Särskild uppmärksamhet till elever som av olika anledningar har svårigheter att nå målen måste ges. Därför kan undervisningen aldrig göras lika för alla. Skolan har ett särskilt ansvar för elever med olika funktionshinder, (Skolverket, 1994). Nilholm (2006) trycker på att arbetet med en skola för alla berör hela skolan som organisation. Haug (1998) går ett steg längre och menar att en inkluderande skola ger förutsättningar för att bygga bästa möjliga samhälle. Haug säger vidare att alla som senare skall vara tillsammans i samhället skall vara det i skolan. Vi tycker att dessa skolor arbetar inkluderande vilket vi grundar på lärarnas svar. Studiens elever är inkluderade enligt dem själva i skolans vanliga miljöer vilket är i enlighet med vad Nilholm menar att inkludering är, (Nilholm, 2006, s6).

6.2 Didaktiska implikationer

När det gäller metoder för att stötta eleverna visar denna studie att det blir mer komplicerat. Detta gäller inte bara kunskapsförmedlandet skolan har utan även alla de 4 pelarna som unesco beskriver: kunskap, lära sig att veta, göra, leva tillsammans, vara, (Unesco, 2010).

I vår studie ingår eleverna i helklass, men de vill jobba mer i mindre grupper. Varför vill då eleverna arbeta mer i liten grupp? Vi frågar oss om det är för att det är för många elever i klassrummet? Enligt forskningen är det inte klasstorleken som har betydelse utan arbetsformerna av lektionerna som är avgörande, (Granström, 2007, s25).

Tidigare forskning visar att jobba i mindre grupp i större omfattning kan ge didaktiska implikationer. Å ena sidan menar Karlberg att faran med att jobba i liten grupp är att det finns risk att elever i liten grupp utvecklar egna icke önskvärda normer, (Karlberg, 2011, s17).

Vi antar att kunskapsstudierna å ena sidan förbättras för de elever som föredrar och behöver lugnare studiemiljö genom att låta eleven jobba i mindre grupprum. Detta ser vi i lärare tre som säger att de som vill arbeta i lugnar miljö och i grupprum får det.

”De som vill arbeta i grupprum där det är lugnare kan givetvis gå in där. Det uppmuntrar jag dem till, (Lärare 3).

Men vi ser också å andra sidan att om eleven arbetar utanför klassens ram minskar kunskapslärandet då eleverna inte kan få möjligheten att ta del av andra studiekamraters åsikter, synsätt. Detta kommer eleven inte att i lika stor utsträckning få tillgång till som de elever som är inom klassens ram, att lära sig att göra: (utföra, jobba i grupp), lära sig att leva tillsammans med andra: (utveckla kunskap om andra människor, hantera konflikter, hysa respekt för värdena pluralism, ömsesidig förståelse och fred inklusive respekt för andra i en mångkulturell värld), (Unesco, 2010). Det är alltså således en metod som, om den blir dominerande, ger begränsat med tillfällen till samarbete och möjligheter att lyssna och lära av andra, vilket försvårar social utveckling (Granström, 2007, s25). Skolan har makt och kan om den vill bryta mönster och förändra normer och värderingar, (Modigh & Zackari, 2000), vilket kan vara både en risk och möjlighet och som Karlberg påpekar när han säger att faran med att jobba i liten grupp är att det finns risk att elever i liten grupp utvecklar egna normer, (Karlberg, 2011, s17). Här måste lärarna vara oerhört observanta.

6.3 Stöd

Det finns tre faktorer som framträder i den undervisning som når framgång: 1) elevens delaktighet och möjlighet att påverka sin skol- och lärandesituation, 2) goda relationer mellan lärare och elev, där lärares förhållningssätt präglas av en tilltro till elevens förmåga, ett engagemang och en lyhördhet inför elevens behov, 3) undervisningen individualiseras på så vis att elevens olika behov och förutsättningar bildar utgångspunkt i undervisningen, (Skolverket, 2010). Detta framgår med tydlighet i läroplanen LPO94 Vår studie berör alla de tre ovan nämnda punkterna, förutom elevens möjlighet att påverka sin skol- och lärandesituation. Studiens resultat visar att eleverna är och upplever sig som inkluderade.

Undervisningen och förståelsen för elevernas behov behöver bli bättre. Detta ser vi i elev ett som säger att allting tar mer tid och lägger ner mycket mer tid samt även i elev fyra som påpekar att om man hamnar efter hjälper det inte med mera läxa.

”Nej allting tar mer tid än för andra och jag lägger ner mycket mer tid”(Elev 1),

”Ta det lugnt... hamnar du efter för att du har svårigheter hjälper det inte med mer läxa. Det är värdelöst.”(Elev4).

Detta förstärker det som Nilholm påpekar då Nilholm säger att en avancerad läsare läser mellan 100 till 500 gånger snabbare än en mindre avancerad läsare, (Nilholm, 2007). Detta förstärks även av Myrberg som påpekar att endast 4 av 5 ungdomar utvecklar sin läs och skrivförmåga så att de kan hantera vardagliga läs-, och skrivkrav, (Myrberg, 2001).

Å ena sidan säger lärarna att de ger eleverna mycket stöd men å andra sidan säger eleverna att det inte får något speciellt stöd. Vi frågar oss om eleverna uppfattar de anpassningar som lärarna gör. Olika studier visar att elever som avbrutit sina gymnasiestudier har efterfrågat stöd som bättre motsvarar deras behov. Stödåtgärder sätts in för sent i skolan och att eleverna varit utlämnade åt sig själva samt att stödet snarare reaktivt än proaktivt, (Skolverket, 2008). I flera studier berättar elever med ofullständiga studier och som lämnat gymnasieskolan att de inte fått det stöd de behövde. Statistiska centralbyrån skriver i en studie om ungdomar som lämnat gymnasieskolan att fyrtio procent av dem anger att stöd av lärare eller annan personal skulle ha kunnat få dem att fullfölja utbildningen. Deltagit i stödundervisning hade bara 15 procent av ungdomarna gjort. I en studie om ungdomar utan fullständiga studier av Skolverket anger ungdomarna att de fått för lite stöd, att stödet kom för sent eller att stödet inte var inriktat mot deras egentliga problem, (Skolverket, 2010). Ett annat problem med studiestöd på gymnasiet är att den är frivillig. Det kan få konsekvenserna att elever som behöver stöd väljer att utebli. Lärare säger sig se elever med negativa erfarenheter från grundskolan avböjer stöd i gymnasieskolan, (Skolverket, 2008).

I denna studie ser vi många förslag och metoder från lärarna för att stödja elever ”i läs och skrivsvårigheter”. Skolinspektionen anger dock några utstickande förslag. Undervisningen utgår från den enskilda elevens behov, förutsättningar och erfarenheter i för liten omfattning. Lärarna behöver ta reda på vad eleverna själva vill ha ut av undervisningen samt vad eleverna har med sig i bagaget. Eleverna behöver få en tydligare bild av målen för utbildningen. Då förstår de också bättre på vilka grunder de blir bedömda. Ge eleverna inflytande är att läraren planerar undervisningen tillsammans med eleverna utifrån målen i kurserna, (Skolinspektionen, 2010b).

Utgå från elevernas utvärdering i planeringen för nästkommande moment och där elevernas individuella utvecklingsplaner finns med som en del i planeringen. Dela in klassen i grupper efter språknivå. Experiment, bilder, modeller, drama användes vid en skola för att konkretisera centrala begrepp, (Skolinspektionen, 2010a).

Eleverna upplever att de inte optimalt får det stöd de önskar och bör inkluderas mer i planering av sin undervisning visar denna föreliggande studie. Det är inte ovanligt att skolledare nekar att stödja elever i svårigheter om eleven inte har en diagnos. Detta är helt mot styrdokumentet och helt oacceptabelt. Men att som elev få en diagnos kan också vara

negativt då variationen som finns inom diagnosen kan gå förlorad, (Linikko, 2009).

Som avslutning tillade eleverna att de vill ha mer tid, mer lugna utrymme och att lärarna skall se individen. Lärarna måste anpassa stödet individuellt till varje elev.

6.4 Kommunikation

Forskningen menar att det är en kontinuerlig uppföljning av interaktionen mellan lärare och elev som behövs, (Ahlberg 2001, Ahlberg, Möllås, Nordevall, 2010). Att detta fortfarande i allra högsta grad är viktigt visar studien då kommunikationen inte är tillräcklig mellan elev och lärare eftersom lärarna diskuterar med varandra om eleven och inte i tillräcklig omfattning med eleven. Detta tydliggörs av elev tre som säger att lärarna går till andra istället för att fråga mig.

”de går till andra och frågar hur jag vill ha det istället för att fråga mig”, (Elev3).

Vi har kommit fram till att kommunikationen mellan lärare och elev skall vara en öppen dialog. Eleven skall kunna få vara delaktig i beslutsfattande och göra sin röst hörd. Eleven och läraren skall gemensamt komma fram till vad eleven behöver och skall få i form av stöd. Eleven skall bemötas och accepteras som den är utifrån sina förutsättningar, möjligheter och behov. Denna studie kan inte påvisa att de anpassningar lärarna gör uppfattas av de intervjuade eleverna. Eleverna ber inte lärarna om hjälp utan frågar hellre sina studiekamrater. I studien framkommer inte heller om eleverna preciserat för lärarna sina stödbehov. Eleverna vill jobba i grupp och ser gemenskap och ilska och uppfattar att det är utvecklande.

När det gäller att hantera elever som är på väg utför är det väldigt viktigt att hantera detta på rätt sätt och ge rätt stöd. Berlin (2004) påvisade ju flera intressenter som vill förändra eleven. Men en av skolornas metoder i studien är inte något som stöds av forskningen. Lärare ett säger att skolan IG varnar elev som är på väg utför.

”Vid på väg utför = IG varning (då blir mentorer och studievägledare informerade)”, (lärare1).

Detta sätt är inte i linje med en rapport där man tar upp faktorer vilket kan påverka självkänsla och motivation i negativ riktning hos eleven. Den rapporten pekar på risken att IG-varning fungerar som negativ respons. Denna respons kan förstärka elevens redan låga tilltro till sin förmåga. Skolor behöver alltså beakta på det sätt eleven informeras om att

hon/han riskerar att inte nå målen, och vara lyhörda på vilket sätt eleven upplever de stödinsatser som innebär ett särskiljande från den klass eleven tillhör, (Skolverket, 2010). Detta tycker vi bör gå att undgå och förändra med enkla medel.

6.5 Fortsatt forskning

Vi har funnit mycket forskning om ämnet men mestadels kring förskola och den vanliga grundskolan. Gymnasieskolan skiljer sig markant från förskolan och grundskolan då den är frivillig och att eleverna i slutet blir myndiga. Detta är intressant när det gäller stödinsatser vilket skolan har ansvar för. Med tanke på att elever ”i svårighet” inte vill bli utpekade eller ses som annorlunda, är det svårt att få dessa elever att delta i undersökningar. Dessa aspekter samt de låga antal deltagare i denna studie, gör att det är viktigt att utföra ytterligare fördjupad studie. En ny studie kanske bör vara baserad på GY11 samt ta del av vad skolledningen och politiken gör och bör göra för ”en skola för alla”. Det är enligt Fredriksson den politiska viljan som saknas, (Fredriksson, 2005). Elev tre säger att han/hon efterfrågar fler grupprum och lärare och mer stöd och förståelse.

”Flera grupprum, flera lärare på lektionerna, mer stöd och förståelse”, (Elev3).

Det utmärkande draget för IE- initiativet är att det ställer krav på politiken. Man menar att det inte i första hand är resursknapphet som exkluderar en stor del av jordens befolkning från grundläggande utbildning. Snarare är det den politiska viljan som saknas ((Fredriksson 2005)

Fredriksson diskriminering är på

Att även titta på lärarnas klassrums agerande och elevernas verkliga grad av ”inkludering” kanske kan lyfta en studie som denna.

Ett intressant arbete som pågår är ”Skola till arbete” som hjälpmedelsinstitutet driver vilket bland annat handlar om:

Att testa och utvärdera hjälpmedel, att sprida resultat och erfarenheter till andra elever och lärare, att öka elevernas kännedom om betydelsen av hjälpmedel i skolan, att ta tillvara den enskildes erfarenheter, att öka kunskapen om hjälpmedel, metoder och tjänster hos lärare och annan personal runt eleven, att öka möjligheterna för unga med funktionsnedsättning att efter skolan få ett arbete, en vidareutbildning eller annan sysselsättning, (Hjälpmiddelsinstitutet, 2011).

Till slut vill vi föreslå att ytterligare forskning bör ske för att klargöra om läs- och skrivsvårigheter är orsakad av undermålig undervisning eller språkbiologiska svagheter liknande dyslexi vilket framgår i kapitel 2.6.

6.6 Avslutande ord

Vi visste inte vad lärarna och skolan gör för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i inom klassens ram i ”en skola för alla”.

Syftet med vår studie är att ta reda på vad lärarna och skolan gör för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” inom klassens ram i ”en skola för alla”, enligt vad lärarna i svenska, matematik och engelska samt eleverna ”i läs och skrivsvårigheter” säger att lärarna och skolan gör.

Vi frågade oss vad gör lärarna för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram? Enligt vad studiens elever och lärare säger drar vi slutsatsen att lärarna å ena sidan tycker det är viktigt att kommunicera och ta reda på vad eleverna har för synpunkter, och studiebehov. Lärarna frågar hur eleverna vill ha det och anpassar lektioner och uppgifter därefter. Men vi ser också i denna studie att det kommuniceras mycket i början av terminer då lärarna informeras om vilka elever som är ”i läs och skrivsvårigheter”. Men det ser å andra sidan ut som det blir sämre med tiden när en elev uppger att han/hon uppmanas att påminna lärarna.

Vidare frågade vi oss vad innebär en skola för alla för studiens elever och lärare? Enligt vad studiens elever och lärare säger ser vi att samtliga intervjuade lärare och elever är relativt samstämmiga i vad en skola för alla är och att alla oavsett svårigheter skall få vara med oavsett svårighet. Eleverna poängterar att kompisar och bra lärare skapar trivsel och med det följer känslan av inkludering.

Till slut frågade vi oss vad gör skolorganisationen för att inkludera elever ”i läs och skrivsvårigheter” i undervisningen inom klassens ram? Enligt vad studiens elever och lärare säger så tillhandahåller skolorna och lärarna många olika hjälpmedel för elever ”i läs och skrivsvårigheter” samt har ett brett skyddsnet med konferenser och olika program som fångar upp elever ”i läs och skrivsvårigheter” som är på väg utför. Enligt lärarna själva gör lärarna och skolorganisationerna mycket för att inkludera elever i läs och skrivsvårigheter.

Denna studie har kommit fram till att inkludering hos elever i läs och skrivsvårigheter är samhörighet, en god kontinuerlig tvåvägs kommunikation mellan elev och lärare, kontinuerlig elevanpassad studiemiljö och studiestöd inom klassens ram.

Vi kan å ena sidan tolka studien resultat som att det är eleven som bär med sig behoven att inkludera eleven såsom Ahlberg gör i den kommunikativa relationsinriktade perspektivet

delaktighet, kommunikation och lärande som hårt sammankopplade, vilket man kan tycka att eleverna är i studien då de blir tillfrågade om det är något annat de vill ha eller ha förändrat. Men å andra sidan är studiens resultat inte alls det som von Wright menar med sin teori där hon menar att eleverna bär inte med sig behoven utan behoven är knutna till olika situationer. Uppmärksamheten skall riktas mot de handlingar och relationer i olika situationer i stället för behov. Lärare ska uppmärksamma de handlingar och relationer i olika situationer, som ger upphov till behoven och tillsammans i samförstånd med eleven omförhandla det. Lösning finns endast i samförståndet och relationen (von Wriht, 2001).

Vi anser att *"inkludering"* handlar mycket om elevens känsla och omgivningens attityder, vilket gör det svårgripbart, vilket också socialdepartementet nämner när dom skriver att funktionsnedsättningar och hinder är betingade av attityder och miljön vilket motverkar inkludering, (Socialdepartementet, 2008).

En elev som har koncentrationssvårigheter och mot sin vilja placeras bakom en skärm i klassrummet exkluderas. Om eleven anser att det är ganska skönt att sitta bakom skärmen och arbeta samt att klasskamraterna accepterar att kamraten sitter där, då kan eleven ses som *"inkluderad"*. Det samma blir scenariot när elever efter lärarens genomgång väljer att söka sig till mindre grupper för att göra sina arbetsuppgifter. Det blir *"inkluderande exkludering"*, speciella lösningar anpassade till eleven som eleven själv styr över och kan påverka. I Lissabondeklarationen gav ungdomarna sin egen syn på inkluderande undervisning. De påtalar vikten av att alla ska få välja var de ska få sin undervisning. Inkluderande undervisning är bäst om förhållandena är de rätta och en inkluderande undervisning med individualiserat stöd är den bästa förberedelsen för en högre utbildning. Lärarna ska vara välutbildade och motiverade samt ha kunskaper och förståelse för elevernas behov (Lissabondeklarationen, 2007). Just förståelsen för eleven efterfrågas även av vissa av de elever som intervjuats i denna studie. Undervisning har länge uppfattats som en kollektiv verksamhet och kanske fortfarande gör det av många, trots att den numera har gått mot en mer individuell orientering. I linje med skolverkets rekommendationer att barn ska få den undervisning som ger störst utbyte.

Denna studie har även kommit fram till varför det är viktigt att vara i inom klassens ram så att eleverna kan utvecklas i alla Unescos 4 pelare, (se nedan). Att jobba i inom klassens ram ger dem möjlighet till detta och som i en förlängning är en väg till delaktighet i samhället.

- 1-Lära sig att veta: (kunskap).
- 2-Lära sig att göra: (utföra, jobba i grupp).

- 3-Lära sig att leva tillsammans: (utveckla kunskap om andra människor, hantera konflikter, hysa respekt för värdena pluralism, ömsesidig förståelse och fred inklusive respekt för andra i en mångkulturell värld).
- 4-Lära sig att vara: (utveckla sin personlighet, kunna agera med självständigare omdöme och personligt ansvar, att med andra ord bli en bättre människa), (Unesco, 2010).

Denna studie visar på ämnets komplexitet. I en eventuell brytningspunkt där ett val måste göras mellan att flytta en elev från klassens ram för att ge ytterligare stöd till kunskap, måste man fråga sig om och vilka konsekvenser det kan ge. Frågan är vilket som är viktigast, att som människa få en tillräckligt bra social kompetens, kunna konflikthantering, kunna jobba med andra, hysa respekt för värdena pluralism eller att få ämneskunskaper? Att inte lyckas med kunskaps förmedlande fullt ut men att lyckas med att ge eleven sin sociala kompetens så att eleven skall kunna vara delaktig i samhället är viktigt. Kunskapsutvecklingen för elev i detta exempel kan byggas vidare, ”ett livslångt lärande”.

Vi anser också att vår studie även visar att ”*inkludering*” handlar om attityder, där särlösningar inte uppfattas av eleven som något problem. Då kan särlösningen inte ses som exkluderande i ”*en skola för alla*”. Det blir ”*inkluderande exkludering*”.

Referenser

- Ahlberg, Ann (2001) *Lärande och delaktighet*. Lund: Studentlitteratur
- Ahlberg, Ann. Möllås, Gunvie. Nordevall, Elisabeth (2010). *Delaktighet och kommunikation*.
http://www.skolverket.se/content/1/c6/02/28/73/delaktighet_och_kommunikation.pdf
. Hämtad 2011-05-06
- Alvesson, M & Sköldberg, K(2008). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Berlin, Johan (2004) *Tidningen pedagogisk forskning i Sverige 2004 årg9 Nr2 s150-153*.
http://www.ped.gu.se/biorn/journal/pedfo/pdf-filer/recension2_9.pdf
Hämtad 2011-04-20
- Fredriksson, Ulf (2005) *Utbildning för alla*
http://spica.utv.miun.se/lasaochskriva/files/GlobalaStudier_200524UlfFredriksson.pdf
f Hämtad 2011-04-07
- Granström, Kjell (2007). *Forskning om lärares arbete i klassrummet*.
http://www.bornholmsmodellen.se/images/files/forskning_klassrummet.pdf
Hämtad 2011-05-05
- Haug, Peder (1998). *Pedagogiskt dilemma: special undervisning*
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=471> Hämtad 11-03-22
- Haug, Peder (2000). I: Nilholm, Claes (2006). *Inkludering av elever i behov av särskilt stöd – Vad betyder det och vad vet vi? Forskning i fokus nr 28*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling. <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1824>
Hämtad 2011-03-22
- Hjälpmedelsinstitutet (2011). *Skola till Arbete*.
<http://www.hi.se/Global/pdf/2010/10328-skola-till-arbete.pdf> Hämtat 2011-04-08
- IEA (2011) *Inkluderande Undervisning i Praktiken*
http://www.inclusive-education-in-action.org/iea/dokumente/upload/537a7_madridflyer-sv.pdf Hämtad 2011-04-12
- Karlberg, Martin (2011). *Skol-Komet, tre utvärderingar av program för beteendeorienterad ledarskap i klassrummet*. www.skolporten.com Hämtad 2011-05-05
- Kungälv (2008). *Skolplan*.
<http://www.kungalv.se/upload/1%20Skola/Skolkontoret/Skolplan%20080331.pdf>
Hämtat 2011-04-08
- Linikko, Jari (2009). *Det gäller att hitta nyckeln*.
<http://www.skolporten.com/art.aspx?id=3uC1E> Hämtad 2011-03-02

- Lissabondeklarationen (2007)
www.european-agency.org/publications/flyers/.../declaration_sv.pdf
 Hämtad 2011-04-01
- Modigh, Fredrik. Zackari, Gunilla (2000) *Värdegrundsboken*
<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/22393>
- Myrberg, Mats (2001). *Att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter*.
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=791>. Hämtad 2011-05-05
- Myrberg, Mats. Lange, Anna-Lena. (2005). *Identifiering, diagnostik samt specialpedagogiska insatser för elever med läs- och skrivsvårigheter. Konsensusprojektet*.
<http://www.skoldatatek.se/dmd/konsensusprojektet2006.pdf> Hämtad 201-05-06
- National Encyklopedin (2011). WWW.NE.SE Hämtad 2011-05-08
- Nilholm, Claes (2006). *Inkludering av elever i behov av särskilt stöd – Vad betyder det och vad vet vi? Forskning i fokus nr 28*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling.
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=1824> Hämtad 2011-03-13
- Nilholm, Claes (2007) *Recension. Tidskriften Pedagogisk Forskning. (årg. 12, Nr3, s226-229)*. http://www.ped.gu.se/biorn/journal/pedfo/pdf-filer/recension12_3.pdf
 Hämtad 2011-04-07
- Person, Bengt (1998: 2001). *Den motsägelsefulla specialpedagogiken: motiveringar, genomförande och konsekvenser Göteborg, Elevers olikheter och specialpedagogisk kunskap*, i Linikko, Jari (2009). *Det gäller att hitta nyckeln*.
<http://www.skolporten.com/art.aspx?id=3uC1E> Hämtad 2011-03-02
- Persson, Bengt (2009). *Elevers olikheter och specialpedagogisk kunskap (2:a uppl.)*. Stockholm: Liber.
- Salamanca (1996) <http://www.unesco.se/shared/document/skrifter/Salamanca-deklarationen%20Nr4-1996.pdf> Hämtad 2011-05-04f
- Salamanca (2006) http://www.unesco.se/Bazment/Alias/Files/?Salamanca_sju
 Hämtad 2011-04-12
- Skolinspektionen (2010a), *Läsprocessen i svenska och naturorienterade ämnen, årskurs 4-6*
<http://www.skolinspektionen.se/Documents/Kvalitetsgranskning/lasprocessen-sv-no/webb-slutrapport-lasprocessen-sv-no-4-6.pdf> Hämtad 2011-05-07
- Skolinspektionen (2010b), *Svenska i gymnasieskolan*
<http://www.skolinspektionen.se/Documents/Kvalitetsgranskning/svenska-i-gymnasieskolan/webb-sammanfattning-sv-gymnasieskolan.pdf> Hämtad 2011-05-07
- Skollag (1985:1100). www.skolverket.se/sb/d/777/a/1039. Hämtad 2011-05-07

- Skolverket (1994) *LPF94 Läroplan för de frivilliga skolformerna*.
<http://www.skolverket.se/sb/d/468/a/24387>. Hämtat 2011-04-08
- Skolverket (2006) *Bestämmelser i skolformsförordningen: Ändring i gymnasieförordningen (1992:394) 8kap 1a§* www.skolverket.se/sb/d/472/a/7057 Hämtad 2011-05-07
- Skolverket (2008) *Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan*
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2117> Hämtad 2011-05-09
- Skolverket (2010) *Risk för IG*
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=2405> Hämtad 2011-05-09
- Socialdepartementet. (2008). FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Tillgänglig:
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/10/19/18/516a2b36.pdf> Hämtad (11-06-27).
- SOU 1997:108a *Att lämna skolan med rak rygg- om rätten till skriftspråket och förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter*.
Regeringskansliet. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
<http://www.sweden.gov.se/sb/d/108/a/22116> Hämtad 2011-06-28
- Stukát, Staffan (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Svenska Unescorådet (2006) *Salamanca deklARATIONEN 2/2006*
www.unesco.se/Bazment/Alias/Files/?Salamanca_sju Hämtad 2011-04-07
- Trost, Jan (1997). *Kvalitativa intervjuer. (2:e uppl.)*. Lund: Studentlitteratur.
- UNESCO (2010) *Four pillars* <http://www.unesco.org/delors/fourpil.htm> Hämtad 2011-04-12
- Unesco (2011). <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849e.pdf>
Hämtad 2011-04-20
- Unescorådet-SE (2010) *Länken mellan unesco och Sverige*
<http://www.unesco.se/Bazment/Unesco/sv/Om-Unesco/Om-Unesco.aspx>
Hämtad 2011-04-12
- Vetenskapsrådet (2007), *rapport nr 2:2007, Dyslexi en kunskapsöversikt Bromma: CM-gruppen* http://www.cm.se/webbshop_vr/pdfer/VR2007_02.pdf Hämtad 2011-04-12
- Vetenskapsrådet (1990), *Forskningsetiska principer*
<http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> Hämtad 2011-05-05
- von Wright, Moira (2000). *Vad eller vem? En pedagogisk rekonstruktion av GH Meads teori om människors intersubjektivitet* i Tinglev, Inger, 2005: Inkludering i svårigheter. Tre timplanebefriade skolors svenskundervisning. umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:143431/FULLTEXT01 Hämtad 2011-06-28

Bilagor

A. Bilaga	Skriftlig brev till rektor
B. Bilaga	Intervju hjälp
C. Bilaga	Intervjufrågor lärareinformanter
D. Bilaga	Intervjufrågor eleverna.
E. Bilaga	Skriftlig Intervju information till elev/vårdnadshavare.
F. Bilaga	Skriftlig Intervju information till lärarinformaterna.

Bilaga A: Skriftligt brev till rektor

Hej!

Vi är två studenter som studerar vår sista termin på Högskolan i Halmstad. Vi heter Camilla Haspe och Mats Wetterling. Vi läser till lärare och skriver nu vårt examensarbete inom utbildningsvetenskap.

Syftet med vår studie är att undersöka hur elever med läs- och skrivsvårigheter samt deras lärare i svenska, engelska och matematik på första året på gymnasiet upplever/uppfattar *"en skola för alla"*. Undersökningen kommer att göras i form av intervjuer med några elever med läs- och skrivsvårigheter och några lärare i svenska, matematik och engelska.

Detta arbete kommer att genomföras på två skolor, en friskola och ett naturbruksgymnasium. Givetvis kommer vi i vårt arbete att följa de forskningsetiska reglerna och både elevernas och lärarnas svar kommer att behandlas konfidentiellt. Materialet kommer endast att användas i vår studie. När studien är sammanställd kommer materialet att förstöras.

Vi ber nu om ert medgivande att få utföra intervjuerna på er skola.
Mvh.

Camilla Haspe 0705-22 71 06,   camhas10@student.hh.se
Mats Wetterling 0761-25 25 29,   matwet10@student.hh.se

PS. Skicka gärna svar till vår e-postadress, (se ovan) eller ring.

Frågor om arbetet kan också ställas till våra handledare på Halmstad Högskola:

Monica Eklund

monica eklund@hh.se

035 – 167920

eller

Ewa Wictor

ewa.wictor@hh.se

035 – 167314

Bilaga B: Intervju hjälp

Bandspelare (glöm ej extra batterier), Anteckna gärna stödord under intervjun

- Transkriberas (håll det kort, allt skall ju skrivas ner från intervjun).
- Var? Informanten får bestämma. (Hemma, skolan, fiket).
- Fråga skoningslöst och utred/urskilj/analysera svaren vilka skall vara ärliga och tydliga.

INTERVJUMETOD & LYCKO FAKTORER:

- Skapa förtroende/tillit & ge bekräftelse
- Klargör syftet tydligt, var konkret (se infobladet bilaga A).
- Ange förväntat resultat av intervjun, (se bilaga F och G)
- Anv. genomtänkta frågor, (byggda på forskning) formulerade, matchar informantens förmåga
  - Inled med: (motivera informanten) logisk ordning
    - Be om händelse/episod när..... (närliggande)
    - Beskriv.....
    - Berätta hur du gör när du.....
    - Lyssna, värdera inte svaren
  - Följdfrågor
  - **Poängtera att jag vill lära mig**
  - **UNDVIK "VARFÖR" frågor!!**
  - Efter svar:
    - a. Använd tystnads frågemetod (kan skapas genom att anteckna mellan frågorna)
    - b. Spinn vidare på ämnet, syftet, locka....
    - c. ....fortsätt: du menar alltså att (sammanfatta).....
    - d. Uppmuntra med:
      - i. Följdfrågor:
        1. När, hur, hur ofta?
    - e. Fråga inte tydliga frågor med enkla svar utan be om exempel. (Dessa ger abstrakta svar som kan dölja mer svar)
      - Hur uppfattar du.....?
      - Hur tänker du då?
      - Beskriv.....
      - Vad menar du med det?
      - Hur då, berätta mer?
      - Har jag förstått dig rätt om jag tror att din uppfattning är .....
  - Sammanfatta **ej**
  - Tacka för informantens insats
- **(Gör provintervjuer).**

Bilaga C: Intervjufrågor lärareinformanter

1. Vad innebär *"en skola för alla"* för dig?
2. Vad vill du poängtera att skolan gör för elever *"i läs- och skrivsvårigheter"*?
3. Vilket stöd får du från skolan för elever *"i läs- och skrivsvårigheter"*?
4. Hur får du reda på vilka och om det finns elever i klassen som har läs- och skrivsvårigheter?
5. Vilken information får du om respektive elev *"i läs- och skrivsvårigheter"*?
6. Vad är skolans policy om elever *"i läs- och skrivsvårigheter"*?
7. Vilka existerande hinder för elever *"i läs- och skrivsvårigheter"* på skolan, tycker du är viktigast att få bort?
8. Vad gör du aktivt för den enskilde eleven *"i läs- och skrivsvårigheter"*?
9. Hur tror du elever *"i läs- och skrivsvårigheter"* upplever dina lektioner?
10. På vilket sätt märker du att eleven *"i läs- och skrivsvårigheter"* lyckas bättre efter dina anpassningar?
11. Vad tror du eleven *"i läs- och skrivsvårigheter"* tar med sig från dig och dina gjorda anpassningar?
12. Vad är enligt dig de största hindren utanför skolans kontroll, för att du skall kunna förbättra dina idéer för elever *"i läs- och skrivsvårigheter"*?
13. Vad är enligt dig de största hindren i skolan, för att du skall kunna förbättra dina idéer för elever *"i läs- och skrivsvårigheter"*?
14. Om det inte fanns några begränsningar hur skulle skolan se ut då för att åstadkomma det elever *"i läs- och skrivsvårigheter"* behöver?
15. Hur skulle du vilja att den specialpedagogiska kompetensen utvecklas på skolan?
16. Har du något tips från någon tidigare elev som du kommer ihåg och använder?
17. Är det något du vill lägga till som avslutning, som du uppfattar som särskilt viktigt?

Bilaga D: Intervjufrågor elev

1. Upplever du att lärarna känner till dina studiebehov som du har i läs- och skrivsvårigheter?
2. Vad innebär "en skola för alla" för dig?
3. Vad får dig att trivas i skolan?
4. Vilka anpassningar upplever du läraren gör i klassrummet som ger dig det stöd du behöver för att klara dina studier?
5. När du blir äldre, vilken lärare och varför tror du att du kommer att komma ihåg honom/henne?
6. Vad gör den eller de lärarna som gör att du känner dig mer motiverad under de lektionerna?
7. Hur tycker du att du lär dig bäst? (läraren pratar& tavlan, bilder el läsa själv, arbetstempo, grupp?)
8. Vad gör du om du inte förstår t.ex. en uppgift eller vad läraren pratar om?
9. Har du gett något tips till någon lärare om hur du bäst lär dig skolarbetet?
10. Har du något tips från någon tidigare lärare som du kommer ihåg och använder?
11. Är det något du vill lägga till som avslutning, som du uppfattar som särskilt viktigt?

Studiens syfte

Syftet med vår studie är att ta reda på vad som ger en känsla av inkludering hos elever "i läs- och skrivsvårigheter" i den här studien, när de undervisas i svenska, engelska och matematik i årskurs 1 på gymnasiet i "en skola för alla" och varför "inkludering" inom klassens ram är viktigt för dessa elevers utveckling.

Frågeställningarna

Vad ger en känsla av inkludering hos elever "i läs och skrivsvårigheter" enligt studiens elever och lärare?

Varför är inkludering inom klassens ram viktigt för elever "i läs och skrivsvårigheter"?

Bilaga E: Skriftlig Intervju information till elev/vårdnadshavare.

Vi är två studenter som studerar till lärare på vår sista termin på Högskolan i Halmstad. Vi heter Camilla Haspe och Mats Wetterling och vi skriver vårt avslutande examensarbete inom utbildningsvetenskap.

Syftet med vår studie är att undersöka hur elever *"i läs- och skrivsvårigheter"* samt deras lärare i svenska, engelska och matematik på gymnasiet upplever *"en skola för alla"*.

Undersökningen kommer att göras i form av intervjuer med elever *"i läs- och skrivsvårigheter"* och lärare i svenska, matematik och engelska. Dessa undersökningar kommer att genomföras på två skolor, en friskola och ett naturbruksgymnasium, vilket är godkänt av bägge skolornas rektorer.

Intervjuerna och vårt övriga arbete är till för att försöka förbättra stödet till elever *"i läs- och skrivsvårigheter"*. Arbetet vi gör kommer att ställas mot aktuell forskning och är samtidigt till för att driva forskningen och utvecklingen framåt.

Jag kommer att banda intervjun eftersom jag ser stora fördelarna i detta. Jag kan koncentrera mig bättre på att försöka förstå elevens information. Informationen jag får blir inte felaktigt tolkade, vilket tolkningarna ifrån mina anteckningar kan bli. Vi kan hinna med att diskutera mer istället för att jag skall sitta och anteckna. Intervjuerna kanske kan ta upp till en timma.

Jag förväntar mig att intervjuerna skall spegla det eleverna upplever som bra och mindre bra metoder, vilka lärarna och skolan använder för att stödja elever i svårigheter med läs- och skrivning.

Jag förväntar mig att eleverna inte sprider någon information under pågående arbete, vilket skulle kunna äventyra arbetets resultat negativt.

Allt material i denna intervju kommer att hållas helt konfidentiellt, inga namn på varken elever, lärare eller skola kommer att finnas med. Efter avslutat examensarbete kommer allt utredningsmaterial att förstöras. Du kan när som helst avbryta och välja att avsluta intervjun.

Vill du vara med att påverka forskningen och medverka i en intervju?

För att jag skall kunna genomföra detta arbete är jag i behov av ditt deltagande.

Om du inte är myndig så måste jag få medgivande från dina föräldrar/vårdnadshavare för intervjun. Så be dina föräldrar att maila eller ringa mig och meddela att det är ok att jag intervjuar dig. Be dem skicka ett telefonnummer där jag kan nå dig så ringer jag dig och vi bestämmer tid o plats, som passar dig.

Tack på förhand, förnamn efternamn

Mail: ??@???

Mobil: ???-?????

Bilaga F: Skriftlig intervju information till lärarinformanterna.

Vi är två studenter som studerar till lärare vår sista termin på Högskolan i Halmstad. Vi heter Camilla Haspe och Mats Wetterling och vi skriver vårt avslutande examensarbete inom utbildningsvetenskap.

Syftet med vår studie är att undersöka hur elever med läs- och skrivsvårigheter samt deras lärare i svenska, engelska och matematik på första året på gymnasiet upplever *"en skola för alla"*.

Undersökningen kommer att göras i form av intervjuer med elever i läs-, och skrivsvårigheter och lärare i svenska, matematik och engelska. Dessa undersökningar kommer att genomföras på två skolor, en friskola och ett naturbruksgymnasium, vilket är godkänt av bägge skolornas rektorer.

Intervjuerna och vårt övriga arbete är till för att försöka förbättra stödet till elever *"i läs- och skrivsvårigheter"*. Arbetet vi gör kommer att ställas mot aktuell forskning och är samtidigt till för att driva forskningen och utvecklingen framåt.

Jag kommer att banda intervjun eftersom jag ser stora fördelarna i detta. Jag kan koncentrera mig bättre på att försöka förstå informantens information. Informationen jag får blir inte felaktigt tolkad, vilket tolkningarna ifrån mina anteckningar kan bli. Vi kan hinna med att diskutera mer istället för att jag skall sitta och anteckna. Intervjuerna kanske kan ta upp till en timma.

Jag förväntar mig att intervjuerna skall spegla det lärarna uppfattar att de utför som bra och kanske även mindre bra metoder för att stödja elever *"i behov av särskilt stöd"*.

Jag förväntar mig att informanterna inte sprider någon information under pågående arbete, vilket skulle kunna äventyra detta arbetets resultat negativt.

Allt material i denna intervju kommer att hållas **helt konfidentiellt**, inga namn på varken elever, lärare eller skola kommer att finnas med. Efter avslutat examensarbete kommer allt utredningsmaterial att förstöras. Du kan när som helst avbryta och välja att avsluta intervjun.

Tack på förhand, förnamn efternamn

Mail: ??@???

Mobil: ???-?????